

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Гурлевої Тетяни Степанівни

**«Психолого-педагогічні умови формування відповідальності у
важковиховуваних підлітків»,**

подане на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Проблема відповідальності на даний період розвитку людства й суспільства загалом є актуальною, оскільки життя – це відповідальність, від неї залежить як благополуччя окремої сім'ї, групи, так і держави в цілому. Категорія «відповідальність» у соціогуманітарній науці обґрунтовується як у взаємозв'язку зі змістом поняття «особистість», так і у взаємозалежності з когнітивними станами людини, її поведінкою, обов'язком перед іншими тощо. Відповідальність розуміється як якість особистості, пов'язана зі свободою вибору, волі та засобів взаємодії, і в той же час як спосіб реалізації життєвої позиції чи самореалізації особистістю своєї сутності.

З цих позицій ми оцінюємо актуальність дисертації Гурлевої Т. С, в якій: по-перше, розглядаються психологічні особливості розвитку відповідальності в підлітковому віці, коли інтерес дитини до подій, що відбуваються, до людей, які її оточують, чутливість до несправедливості і розвиток власної суб'єктності та вчинковості стають тими передумовами, що формують соціальну поведінку особистості.

По-друге, науковець вивчає особливості та причини дисгармоній у розвитку відповідальності у важковиховуваних підлітків, а також психолого-педагогічні умови формування у них просоціальної відповідальності. Таким чином, має місце спрямованість роботи на проблематику, яка в сучасному вітчизняному кризовому середовищі є особливо значущою для педагогічної сфери, охоплює при цьому важливі соціально-психологічні аспекти, а також торкається фундаментальних питань вікової психології та психології особистості, що свідчать про актуальність та значущість цієї праці як у теоретичному, так і в практичному плані.

Зосередження уваги на проблемних аспектах становлення і розвитку у підлітків відповідальності, зокрема на властивому важковиховуваним підліткам дисгармонійному характеру її (відповідальності) розвитку, дозволило авторці представити в роботі типи і види відповідальності, виходячи з інстанції підзвітності (перед власною совістю, іншими людьми, суспільством у цілому), соціальної чи асоціальної спрямованості, а також запропонувати особливий ракурс погляду на вирішення даної проблеми, пов'язаний з виділенням значущості таких психолого-педагогічних умов формування цілісної просоціальної відповідальності у важковиховуваних учнів як коректне застосування до них психолого-педагогічного механізму вимоги та включення у спільну діяльність з учителем і однокласниками на суб'єктно-вчинкових засадах. Отож, цілісне бачення досліджуваної проблеми дало змогу Тетяні Степанівні віднайти власний концептуальний підхід до експериментального вивчення особливостей відповідальності у важковиховуваних підлітків.

Найсуттєвіші наукові результати дослідження Т. С. Гурлевої вбачаються у тому, що вперше теоретично й експериментально досліджено психолого-педагогічні умови формування просоціальної відповідальності у важковиховуваних підлітків та розроблено й емпірично апробовано методіку формування у важковиховуваних підлітків просоціальної відповідальності, що передбачає застосування методу спільної вчинкової діяльності учня з учителем й однокласниками та психолого-педагогічного механізму вимоги.

Позитивним у роботі Т. С. Гурлевої є і глибокий аналіз зв'язку розвитку відповідальності та її проявів з психологічними новоутвореннями підліткового віку, акцентування уваги на появі характеристик просоціальної та асоціальної відповідальності внаслідок певних особливостей сімейного виховання, стосунків з однолітками, використання вчителем педагогічної вимоги.

Авторка чітко формулює мету та завдання дослідження, коректно визначає об'єкт, предмет, методи дослідження, об'єктивно окреслює наукову новизну та практичну значущість одержаних результатів.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 285

сторінок, основний зміст роботи викладено на 187 сторінках. Робота містить 7 таблиць на 7 сторінках і 5 рисунків на 5 сторінках. Належні пропорції теоретичних розмірковувань та викладу емпіричного дослідження авторкою дотримано. Робота дає вичерпне уявлення про зміст досліджуваного питання, організацію та етапи дослідження.

У першому розділі – *«Відповідальність як предмет психолого-педагогічного дослідження»* дисертанткою здійснено теоретико-методологічний аналіз основних підходів щодо психологічного розуміння феномену відповідальності, умов та шляхів її формування. Матеріали теоретичної частини свідчать про ґрунтовне опрацювання авторкою значної кількості наукових досліджень, пов'язаних з проблемою роботи. Відповідальність розглядається як якість особистості, що відображає морально-психологічну спрямованість людини, її активне і творче ставлення до життя. Указано на інтегративний характер відповідальності та відповідно зазначено її складові.

Представлена та обґрунтована в роботі типологія відповідальності має за основу виділення таких рівнів розвитку цієї якості, вищий з яких забезпечує здатність підлітка до здійснення морального діяння, позначеного категорією «вчинок». Виділені та обґрунтовані в дисертаційному дослідженні 4 типи просоціальної та 4 типи асоціальної відповідальності вповні розкривають представленість відповідальності в психічній організації підлітка за критерієм інстанції підзвітності, продукованої одухотвореним впливом побуд власної совісті, власного сумління, виявлених у ставленнях зростаючої особистості до себе, до значущого оточення, до суспільства в цілому.

У розділі розглянуто також психолого-педагогічні умови (зовнішні та внутрішні) і механізми формування цієї якості у важковиховуваних підлітків.

У цілому опис теоретичних засад розуміння відповідальності як однієї з визначальних особистісних якостей підлітка свідчить про широкі міждисциплінарні знання та зацікавлення авторки даною проблемою. Теоретичні положення роботи в достатній мірі обґрунтовані, виклад вирізняється послідовістю, логічністю.

У другому розділі – **«Особливості та причини дисгармоній у розвитку відповідальності важковиховуваних підлітків»** - представлено програму емпіричного дослідження відповідальності і психолого-педагогічних причин її дисгармонійного становлення у підлітків.

Цікавими і інформативними для вироблення подальшої стратегії дослідження є результати констатувального етапу експерименту. Зокрема, вони дозволили зробити певні висновки щодо найбільш типових проявів якості відповідальності й безвідповідальності у підлітковому віці. Дисгармонії в розвитку відповідальності у важковиховуваних підлітків пояснюються психологічними проблемами становлення їх ціннісно-сислової сфери, формування системи стосунків з оточуючими людьми і ставлення до самих себе, а також складнощами (зокрема, неузгодженістю) у функціонуванні когнітивних, емоційних та поведінкових механізмів їх психічної активності.

Аналіз емпіричних даних, отриманих на констатувальному етапі дослідження, підтвердив необхідність цілеспрямованого формування у важковиховуваних підлітків просоціальної відповідальності шляхом створення відповідних психолого-педагогічних умов.

У третьому розділі – **«Психолого-педагогічні умови формування у важковиховуваних підлітків просоціальної відповідальності»** - описано процедуру формувального експерименту, проаналізовано емпіричні дані формувального етапу дослідження. Ефективність запропонованої програми, апробованої у процесі проведення формувального експерименту, доводить доцільність врахування в роботі з важковиховуваними підлітками як зовнішньої, так і внутрішньої відповідальності, її когнітивної, емоційної та поведінкової складових, що свідчить про коректне формулювання гіпотези дослідження та її підтвердження за результатами здійсненої наукової роботи.

Безсумнівно позитивним здобутком дисертантки є розроблені на підставі результатів формувального етапу дослідження психолого-педагогічні рекомендації щодо попередження й подолання важковиховуваності учнів, серед яких слід виділити рекомендовані дії педагога щодо різних типів відповідальності у підлітків

Заслужують на схвалення і запропоновані Т. С. Гурлевою авторські діагностичні шкали для оцінювання різних аспектів відповідальності – «Ставлення до відповідальності» і «Розуміння відповідальності», «Інтернальність-інтегрована відповідальність», які суттєво доповнили використаний під час дослідження діагностичний інструментарій. Цінним є те, що їх психометрична цінність для досягнення цілей дослідження підтверджена.

Наукові положення, висновки, рекомендації, сформульовані у дисертації, викладені в 51 публікаціях, із них 13 статей представлені в наукових фахових виданнях, включених МОН України до переліку фахових із психології, а також у 3 одноосібних методичних посібниках.

У цілому результати дисертаційної роботи заслуговують схвалення. Разом з тим, дисертаційне дослідження, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні моменти, відтак дозволяє висловити зауваження та побажання, які є запрошенням до дискусії:

1. У загальних висновках роботи зазначено, що побудовано теоретичну психолого-педагогічну модель спільної діяльності на зразок учинку вчителя й учнів із застосуванням педагогічної вимоги як механізму формування відповідальності у важковиховуваних підлітків, у той же час ні в першому, ні в другому розділах ми не зустрічаємо самої моделі в її табличному чи рисуночному варіанті. Водночас у загальній характеристиці роботи серед використаних методів дослідження не знаходимо методу теоретичного моделювання. Окремо викликає питання і формулювання вищезгаданої теоретичної моделі. Так в тексті дисертації (с. 134-135) та в авторефераті (с. 14) мовиться про те, що формувальний експеримент полягав у організації спільної діяльності з елементами спільного вчинку, а у вищезгаданій назві моделі зафіксовано лише категорію «вчинок». Відтак, назва моделі вимагає уточнення.

2. Усвідомлюючи багатогранність досліджуваної теми, яка вимагала всебічного розкриття багатьох теоретико-методологічних проблем, доцільно було б приділити більше уваги висвітленню питання важковиховуваності підлітків, зокрема вказати на приналежність до категорії важковиховуваних і

частини обдарованих дітей. Видається досить цікавим аспект розвитку відповідальності як особистісної якості у зазначеній групі підлітків.

3. Як у авторефераті (с. 3), так і в тексті дисертації (с. 10) серед емпіричних методів дослідження не вказано експеримент (констатувальний, формувальний), при цьому другий розділ дослідження присвячено констатувальному експерименту, а третій – організації формувального експерименту і даний метод дослідження увесь час згадується на сторінках рукопису і автореферату.

4. На с. 69 дисертації авторкою зазначено, що на основному етапі дисертаційного дослідження було розроблено комплекс методів і прийомів для вивчення відповідальності важковиховуваних підлітків, а саме таких її показників, як: розуміння важкими підлітками відповідальності, особливості її переживання..; уміння вступати у продуктивну взаємодію з однокласниками..; орієнтованість на вищі цінності..; схильність важковиховуваного підлітка до просоціальної та асоціальної поведінки». Уявляється доцільним до перерахованих додати ще такий вагомий показник відповідальності як власний вчинковий досвід вирішення складних життєвих ситуацій.

5. У роботі не зазначено, скільки тривав на етапі формувального експерименту соціально-психологічний вплив засобами спільного вчинку. Тож природно виникає запитання, скільки часу потрібно для досягнення значних і тривалих результатів у розвитку просоціальної відповідальності в підлітковому віці.

Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку поданого до захисту дисертаційного дослідження. Воно є цілісною, логічно вибудованою і самостійною завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані теоретичні та експериментальні результати, що у сукупності своїй становлять значний внесок у розвиток вікової та педагогічної психології.

Усе сказане вище дає підстави для висновку, що дисертаційна робота «Психолого-педагогічні умови формування відповідальності у важковиховуваних підлітків» за своєю значущістю, науковою новизною та практичною спрямованістю отриманих результатів відповідає всім необхідним вимогам п. п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і

присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. які ставляться до кандидатських дисертацій, а її автор Гурлева Тетяна Степанівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 — педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

Кандидат психологічних наук,

заступник директора з навчально-виховної роботи

Канівської гімназії імені Івана Франка

Черкаської області

Шульга В. Д.

02. 12. 2015 р.

Особистий підпис Шульги В. Д. засвідчую.

Директор Канівської гімназії імені Івана Франка

О. А. Ліворук